

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уредници
МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ И ТЕОДОРА ПЕТРОВИЋ

КЊИГА ПРВА
1953

МАТИЦА СРПСКА / 1954

О БАЧКИМ БУЊЕВАЧКИМ ГОВОРИМА

Д-р Иван Појовић

Бачки буњевачки говор није само једна од значајних дијалекатских индивидуалности на војвођанском терену, него је и од врло великог *принципског* значаја за нашу дијалектологију, јер претставља јасан и леп пример укршеног говора уопште. Кад се зна колики је значај метанастазичких кретања за формирање српскохрватских дијалеката, онда проучавање оваквог говора добива нарочиту важност.

Досадашња литература о бачком буњевачком говору није велика. Године 1938, у чланцићу "Бачки буњевачки говор" (Год. Зад. С. и В. Стојановића VI, 23—32), С. Георгијевић је дао кратак списак његових црта. Списак обухвата само најглавније особине и није праћен никаквом анализом; у њему је Георгијевић, поред извесних грешака, дао и тачних података о појединим важнијим појавама. Године 1947 објавио је А. Секулић свешчицу од 18 страна под називом „Govor bačkih Vinjevasa“ (Сомбор); али овај рад заостаје за Георгијевићевим: и сасвим је оскудан и пун нетачности (в. о Секулићевом раду моју оцену у ЈФ XVIII, 407). Секулић је с правом констатовао у буњевачком говору типични војвођански вокализам; али из тога није извукао никакав закључак.

Сада сам ја, у оквиру свога испитивања бачких говора уопште, предузео и испитивање буњевачког говора.

Бачки буњевачки говор се може посматрати са две стране. Са једне — о њему треба говорити као о војвођанском говору; са друге — мора се посматрати као икавски говор најмлађег штокавског типа.

Оно прво значи — постављање питања екавско-икавске симбиозе на војвођанском терену, испитивање развитка који је буњевачки говор доживео по доласку у ове крајеве. Или конкретно: значи постављање питања односа бачког буњевачког говора према бачком екавском говору, дакле уопште питање положаја буњевачког говора у оквиру наших војвођанских говора.

Ово друго — питање је односа бачког буњевачког говора према осталим нашим икавским говорима, бачким и небачким. Однос његов према бачкоме шокачком говору у главним стварима је јасан: ту су разлике тако крупне, да се нарочити проблеми и не постављају.¹ Напротив, однос бачког буњевачког говора према штокавским икавским говорима као целини — много је сложенији. Зато ово питање значи уствари у даљој перспективи реконструкцију некадашњег буњевачког говора какав су говорили у својој старој постојбини преци данашњих бачких Буњеваца.

I.

Узимам на првом месту у претрес ону *војвођанску* страну бачког буњевачког говора, и то из два разлога. Прво, ја сам му и приступио са војвођанских позиција, са гледишта његовог односа према бачком екавском говору. Друго, захваљујући испитивању војвођанских говора уопште — које је у најновије време започето систематски — није данас више тешко осветлити овај буњевачки говор са војвођанске стране.

Пре II светског рата о војвођанским екавским говорима имамо нешто података од М. М о с к о в љ е в и ћ а² и нешто више од Б. М и л е т и ћ а.³ Од 1948 године, захваљујући помоћи Српске академије наука, и ја и још неки испитивачи приступили смо систематском дијалектолошком проучавању овога терена и оно је у току.⁴ Тако је сада постало могуће да се буњевачки проблем постави на широку основу и да се стави главно питање: шта спаја буњевачки говор са суседним му екавским говорима, а шта му — осим познатог икавизма — обезбеђује засебно место у крилу војвођанских говора.

Како Георгијевићеви и Секулићеви подаци нису за овај посао ни изблиза довољни, то сам морао сам извршити детаљнија испитивања на терену.

Одабрао сам да фиксирам, засад, два буњевачка типа у Бачкој: један североисточни (салаши названи *Биково* — Б близу Суботице), а други југозападни (село *Чоноља* — Ч код Сомбора). Иако овим, разуме се, теренска испитивања овога говора нису никако исцрпена, ипак је из перспективе наших данашњих знања о војвођанским екавским говорима и на основу мојег буњевачког материјала (а донекле и материјала мојих претходника) — могућно у главним потезима дати заокругљену слику бачког буњевачког говора и затим одговорити на основно питање: о односу његовом према суседним екавским говорима.

Мора се одмах рећи двоје: између војвођанских икавских и екавских говора постоје и чврсте везе и значајне разлике.

На првом месту узећу природу гласова и нове гласовне процесе.

Буњевачки се говор знатно подудара са бачким екавским говорима већ и самим тиме што су и један и други врло блиски књижевном језику (имају сасвим нову акцентуацију и имају, поред извесних остатака старине, и најновију деклинацију: *буњ. у зубима, у школама, екав. у свайовима, по шумама*).⁵

Али су те везе још много интимније. Буњевачка се артикулација гласова готово потпуно слаже са артикулацијом екавских говора. То значи да се и код Буњеваца и код екаваца јављају и типични бачки вокализам и важне карактеристичне црте у области консонантизма.

Најпре вокализам. Као што је тачно запазио и А. Секулић, и бачки говор се одликује истом бујношћу вокализма као и неки војвођански екавски говори.

Не само да је вокал **а** (обележавам а⁰) у оба говора знатно затворенији од тога вокала у књижевном изговору (*буњ. ла⁰наца, ша⁰ле, вла⁰стџ, вла⁰га, зна⁰ли, на⁰уче* — Б, *бра⁰зде, стџра⁰на, гра⁰дишџ, ца⁰кло, ја⁰бука, adv. да⁰њи* — Ч, екав. *ба⁰ца, на⁰ђеду* итд.), него се у оба јавља и типично померање средњих вокала *е* и *о* (и дугог и кратког), и што се тиче ширине резонатора и што се тиче лабилности артикулације.

Под акцентом *e* и *o* кратко прелази у шире вокале *e^a* и *o^a*:

п^ре^aгачу, одн^aшен, п^ер^aрем, че^aљад, ве^aћа — Б, *ме^aкана, време^aна*
п^оп. р^л., *је^aндеци, ве^aче, зе^aмље* — Ч (екав. *ме^aсец, све^aдок* итд.);
о^aграђен, ко^aзе, гријо^aша, ко^aшарове, п^оч^aмеш, п^ро^aс^т — Б, *о^aшале*
(„одатле“), *во^aза, до^aба*, („доба“), *п^оачо, о^aнда* — Ч (екав. *бо^aгаша,*
бо^aлесџан итд.).

Али — опет под акцентом — ови исти вокали могу под извесним условима (испред слога са високим вокалом и у вези са лабијалима) — бити и затворени, чак и затворенији него што је то случај иначе у штокавским говорима:

же^aнин, шеле^aћију, рање^aник, (= храњеник, прасе), руме^aни,
ве^aлики — Б, *че^aшири, је^aдни, јане^aћије* („јагњеће“) — Ч (екав. *ле^aгни,*
се^aби);

кокош^aију, ко^aшуља, о^aш^aпрућа; бо^aгаш, ш^оваре, п^оумоћ, о^aпанки,
о^aблачно — Б, *ко^aсио, ко^aзије, адв. но^aћи, не гно^aји; смо^aша, во^aда,*
п^ро^aшала, бо^aље, до^aпада, о^aма („одмах“), *о^aбашко* — Ч (екав. *де-*
во^aјчица; до^aбро).

За Банат исте прилике бележи П. Ивић (ЈФ XVIII, 145—146); а за Срем в. поменуће извештаје у Гласнику САН II, 133—134 и 316.

Прилике вокала *e*, *o* и *a* кратких ван акцента су компликованије — али опет на исти начин у оба говора. Навешћу само једну од карактеристичних појава: то је јављање, недоследно истина, палаталнога полугласника (бележим га са њ) на месту редукованог краткога *a* кад је то *a* у вези са палаталним сугласником (ј, њ, л' и сл.):

добив^aл'и, узим^aл'и, п^роб^aл'и, диз^aл'и, им^aл'и су, ниц^aл'и, не
јг^aњи — Б, *п^рокрив^aл'и, им^aл'и, ј^aњећије* (месо), *си^aјчица* гер. р^л., *п^иј^aн,*
на п^иј^aц, си^aјло, наби^aјло — Ч (екав. *глед^aл'и, п^оси^aјл'и* итд.).

Дуги вокали *e* и *o*, и под акцентом и иза њега, затварају своју артикулацију (*e^a*, *o^a*):

гле^aди, же^aћи, кре^aнио, ће^aр, ке^aра; вече^aрња, каш^aше^aљ („дво-
рац“) — Б, *же^aдан, пече^aње, уре^aдиш, Прош^aе^aње* (цркв. термин); *ми-*
се^aц, косе^aње („косидба“), *осве^aћена, п^оче^aћеду* — Ч (екав. *ле^aк, п^о-*
че^aла и сл.);

ко^aров, зо^aљу, но^aжове, го^aд, („празник“); *сви^aшло^aс^т, кокош,*
бројо^aва гер. р^л., („бројева“) — Б, *ко^aшша, бо^aно^aва, во^aјска, Ро^aза,*
кабло^aва — Ч, (екав. *ло^aј, до^aшоше* и сл.).

Сличне су прилике ових дугих вокала у Срему, само мање изразите (в. поменути извештај). У Банату су, међутим, ови вокали углавном друкчији (в. Б. Милетића, о. с., 17—18). У то сам се, уосталом, уверио и сопственим посматрањем банатских говора.

У вези са лабијалима — *e* дуго (али не *o* дуго) може се у знатној мери и отворити; и овде је опет та појава — и по природи и по размерама — једнака код икаваца и код екаваца:

ме^aсо, не^aма и сл. — Б, *ме^aсо, ме^aсом, не^aма, п^еш* — Ч (исп. екав. *ле^aпо, не^aма, Не^aмаца* и сл.).

То исто налазимо у сремскоме говору (Б. Николић, поменути извештај, I. с.).

У буњевачкоме се говору јавља снажна „дифтонгизација“, неједнак изговор, ових истих дугих (а ређе и кратких) средњих вокала. Георгијевић је тај процес запазио код дугог *e* (о. с.), а Секулић (о. с., 4, 7) с правом говори о њему и код дугог *o*. Уствари, паралелизам постоји; али код дугога *e* и овде треба разликовати „дифтонгизовано“ затворено *e* (бележим ^e*e*) и „дифтонгизовано“ отворено *e* (бележим ^{e^a}*e*), док код дугога *o* постоји увек само један дифтоншки тип (^o*o*).

Примери:

гр^eедељ, с^ше^eзо, дес^eешак, с^eедме; забр^eекне, дес^eешог, мис^eец, од^eмо — Б, л^eед, пр^eеље, ж^eедан; кес^шење, цунцукр^eеш, о^йер^eеш, мис^eеца — Ч;

п^eеш, н^eа^aма, п^eешак — Б, п^eеша, м^eаса, н^eа^aма — Ч;

ш^oорбу, пр^oоја, с^oола, к^oоша; с^шар^oос^ш — Б, ко^oоша гер. pl., р^oода, н^oожом, др^oош („жица“), в^oоз, л^oошра; у гр^oобље, ш^hер^oом — Ч и сл.

У екавским говорима имамо то исто: бач. екав. *ш^eешо, см^oок* и сл.; у Банату је, међутим, појава мање изражена.

Али се и у буњевачким и у бачким екавским и у банатским говорима јавља и „дифтонгизација“ код краткога *o* на почетку речи и иза велара *k, g*:

*o*раси, *o*сшали, *o*рање, *o*шић inf., *o*сшави, *o*шца, *o*Рвашка, *o*рем, *o*ће, *o*дно („одно“), *o*башко — Б, *o*рмар, *o*шшо („отишао“), *o*шо (= id.), *o*сшало, *o*шца, *o*рвашки („хрватски“), у *o*Рвашској — Ч (бач. екав. *o*ца);

*k*оји, *K*оризма, *k*од нас, на *k*оли (акцент је на именици), *g*овеђије — Б, *k*оса, *k*од ње, *g*одине — Ч (бач. екав. *k*ошо, *g*ошово).

Као што се види, дакле, основне врло специфичне појаве бачког⁶ вокализма заступљене су у подједнакој мери и код екаваца и код Буњеваца. У неким случајевима се бачки говори као целина (дакле и екавски и икавски) супротстављају банатским (у Банату само спорадично налазимо затворено дуго *e, o* и дифтонгизацију). У другим случајевима се сви војвођански говори (и сремски; шокачке не узимам у обзир) међу собом слажу: у погледу отворенога краткога *e* и *o* и др. Према томе је нетачно тврђење Георгијевићево (о. с., 25) да су Буњевци углавном „сачували чист вокализам“.

Као другу значајну сферу буњевачко-екавског подударанга поминули смо — консонантизам. И у питању су баш оне његове црте које су најкарактеристичније за бачке, па и за војвођанске говоре уопште.

Првенствено треба говорити о природи буњевачких фрикативних сугласника *ш* и *ж*, а с њима у вези и одговарајућих африката *ч* и *џ*. Према мојим испитивањима — а то важи подједнако и за екавске и за буњевачке говоре (с њима се овде слажу и Шокци околице Сомбора) — ови сугласници су веома специфични. Колико је мени познато, нигде другде у нашим крајевима не постоји, посматрана као целина, оваква артикулација тих сугласника: час су јако лабијализовани, са широким резонатором (то најчешће;⁷ бележим латиницом *š, ž, č, dž*), час уме-

рено палатални (*ш', ж', ч', џ'*), час се од лабијализованих преливају у палаталне (код мене обележено *š', ž', č', dž'*).⁸ У овоме тренутку је за нас важно да буњевачки говори иду овде заједно са бачким екавским говорима. Навешћу нешто материјала из буњевачких и бачких екавских говора, а такође ћу додати из својих бележака и примере из Баната.⁹

I тип (лабијализована артикулација): буњ. *šalємо, ĩрошлосћ, у шумамa, ужеже, коже, ĩлележ* („живина“), у *ĩлаш, крмача, шошкови, джак, маџарском* — Б, *ošišаш, ĩпf., šлива, оврšišа* („овршена“), *жабаца, жуша, нишла, чоше!* („човече“), *čврсћ, не излѣи је, саунджуја, ĩенджер, джак* — Ч; бач. екав. *šеша, ĩošшујем, бежу, снежина* (аугт. од *снег*), *рушак, ĩсисћ, банат.* (Севкерин): *вршу, баš, држу, кажем, чувар, унушадѣ ген. pl., маџарац.*

II тип (палатална артикулација): *ш'куловали, браш'но, снаш'и ж'ив, с муж'ом, ж'ивѣш, ч'удеса, обич'ај, винч'ање* — Б, *лош'ија, ж'егло се, бож'е, ж'ена, ч'аршай, оч'и* — Ч; бач. екав. *ш'еш'ир, ш'оља, ж'ешва, сшриж'емо, деч'урлија, ч'иновника, банат.* (Севк.): *виш'е, ч'авка.*

III тип (флотантна артикулација између лабијалне и палаталне): *ĩоуш'ши,* („пусти“), *кош'уљу, буш'и, каж'е, шеж'ак, ни'же, с'ишава, с'уда, уве'е,* — Б, *š'арена, ки'ше,* („кија“), *газдаш'аг,* („газдинство“, „имућност“), *ж'ивци, ж'една, лаж'и, с'удо, Маџ'ари* — Ч; бач. екав. *дош'ли, š'еснајшe, уве'е, неш'ега, банат.* (Севк.): *врш'е, ш'шо, ĩаш'њака.*

Додаћу да је први и трећи тип нарочито развијен код мушкараца; други, палатални тип употребљавају нарочито радо млађе жене, осећајући у њему „нежнију“ варијанту.¹⁰

Али као што у војвођанским екавским говорима оваква природа тих сугласника никако не доводи до (*с', з', ĥ, ĥ'*),¹¹ — тако не доводи ни у буњевачким говорима. Слично констатује за буњевачке говоре и Георгијевић, само он иначе као основну вредност за *ч* узима *ч'* (о. с., 25), а ја врло „тврдо“ *ч*. О тој очуваној разлици говори и А. Секулић (о. с., 12—13).

О сугласнику *ћ* проф. М. Решетар (*Der štokavische Dialekt*, 136) каже да „код штокаваца у јужној Угарској и Србији“ прелази у *ћ'*. Овај прелаз значи уствари у Војводини нарочиту природу сугласника *ћ* и *ћ'*: они до *ћ'* и *ћ'* не иду, али се према изговору већине штокавских говора ипак одликују појачаном палаталношћу, изговором на средини између *ћ* и чакавског *ћ'*; тако се изговара и *ћ* (бележим *ћ', ĥ'*). То подједнако важи у Бачкој и за Буњевце и за Србе:

буњ. *воћ'у, шрећ'е, ваћ'а,* („хвата“), *гаћ'а, ген. pl., кућ'е, ĩућ'ка* („ћурка“), *већ'ма, ноћ'* — Б, *ĩећ', цвић'е, ĩлећ'е, ћ'оше, ждрибећ'ак, с ĩилић'има, ĩрућ'а, с ĩоврћ'ом* — Ч; *говећ'ина, ĩоћ'убрено, млаћ'и, шућ'ем, израћ'ено, ĥ'увегијина* — Б, *снаћ'е се, Ђ'уру, коћ'е* („пунће“, део фризуре), *ић'ем, рћ'аво, ĥ'убрешa, изаћ'ем* — Ч (исп. екав. *ћ'ерка; доћ'ем* и сл.).

Трећа је важна општебачка и општевојвођанска појава у области консонантизма — појава веларног *л* (бележим *л*) и палаталног *л* (бележим *л'*).¹² И буњевачки говори га имају.¹³ Ово веларно *л* знатно мање је „тврдо“ неголи *л* у руском или у пољском језику; тако исто ни палаталност у *л'* није нарочито јака. Даље, појава није генералисана: не јавља се ни *л* ни *л'* код свих говорних претставника. Али је за нас важно: да је цела појава потпуно иста у обе групе говора, и у буњевачкој и у екавској. Наводим по неколико примера:

л: *ласте, служили, флафон, слабији, ланац, флаво, на салашу, нула, лаже, кила* — Б, *лонац, у глави, звонило, лушија, („цеђ“; реч је романског порекла),¹¹ лојана, злашну, лушо сам, лаго, флаћо, ладна* — Ч (екав. *лој, звала* итд.);

л': *мал'и, окол'ица, варал'ице, вел'ики, не вол'и, у школ'и, разл'ика, гул'имо, бивол'и* — Б, *не фал'и, на кол'има, кисел'ица, овдал'е, окол'ица, по сел'и* loc. pl., *шрговал'и* — Ч (екав. *жал'и, ошпирлике* и сл.).

Специфична је појава — и код икаваца и код екаваца у Бачкој — ширење веларног л и на случајеве пред палаталима, процес који је тек у току. Исп.:

малина, („мањина“), не волим, колико — Б, *лушали, ал* (од *али*) — Ч (екав. *блванице, мелем, колена* и др.).

Није потребно нарочито наглашавати да су све побројене општебачке појаве (шокачке говоре не узимам у обзир) — од највећег значаја за целокупну гласовну систему; оне уствари и претстављају већ готово целу систему.

Али овим се слагање екавских и буњевачких говора не завршава, него се томе може додати још и више гласовних појава. Ја се овде не мислим на томе задржавати до у најситније детаље; али ћу ипак навести још неколико појава те врсте, да бих показао колико дубоко једни исти гласовни процеси прожимају и икавске и екавске Бачване.

Као још неки српскохрватски говори, и бачки икавски и екавски говори знају за потпуну редукцију ненаглашеног *и* (кратког, наравно): *буњ. навалла, дишелну, кашку, кобла, у болници* и сл.; екав. у *новнама* итд. А затим се развија један нарочити процес: такво редуковано *и* предаје своју палаталност претходноме сугласнику, који опет испред себе развија *ј* (управо, неслоговно *и*). На пример: *буњ. грајнцом* (од *гран'цом*, а то од *границом*), *појса* (= *појсса* = *пос'са* од *посса*), *кајшку, нојши, мујш* („мусти“; осн. *буњ. обл. *музиши*), *о Бојшћу, лубејнца, не шрајшће* („не тражите“; првобитно *дуго -и-* овде је претходно скраћено), *гојшли* („гонили“), *залајз сунце, не јса* („не сиса“), *мајљ људи* (= *мали људи*; тј. „мали поседници“), *рајнмо* („хранимо“), *кајшће ми* („кажете ми“) и сл. Процес је нов, још неуопштен; у истом стадију се налази и код бачких Срба: *кобајнцу, ујсца* („узица“), *крујнмо* („крунимо“) итд.

Квантитетске ванакценатске прилике су, тако исто, једнаке у оба говора. Овде се не слажу међу собом сва војвођанска места, него се дужине иза акцента боље чувају на западу, па се идући према истоку све више губе. За екавске говоре в. код мене на разним местима.¹⁵ У ово се, пак, укључују и буњевачки говори, па иду у ону најисточнију бачку групу која по правилу скраћује све крајње отворене слоге вишесложних речи. У следећим је буњевачким примерима крајњи вокал у в е к р а т а к (на супрот Даничићевим правилима):

gen. sg. *зоре, дице, диде, сшране, флаће, свешће Ане, циле*; gen. pl. *пеша, решеша, оваца, газда; пуши, фаши, саши*; у одр. прид. *фрашарска, више, сшари, свешћи*; 3 sg. praes. *сиди, винча, шира, шриба, гледи*; 3 pl. praes. *држу, зову, вуку, имаду, бушу, свршу*; у part. act. -о од -ао, -ео, -уо је такође кратко: *посо, иско, дебо, скино, почо, сјушшо, флаћо* — Б; тако исто у Ч: gen. sg. *земље, влаге, рије*, gen. pl. *зима, дрва, шљива*; adj. *млађи*; 3 sg. *лежи, изнесе, йане* итд. итд.

И иначе су дужине иза акцента јако неотпорне код Буњеваца, као и код екаваца; али излагање целе системе њихове захтева специјалан одељак, тако да се у то овде нећу упуштати.¹⁶

Али је овде најважнија опет једна специфична војвођанска иновација: секундарно дуљење вокала у сантхију. Како нас обавештава Решетар, на ову појаву у војвођанским говорима скренуо му је пажњу маџарски слависта А ж б о т (Asbóth); Решетар се у тачност ове констатације, уосталом, и сам уверио (Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Wien 1900, 30). Тојест према односу (*он се*) *боји се*¹⁷ (у другом случају дужина је заштићена енклитиком) добило се, на пример, и поред *знали* — ново *знали су* (место *знали су*, са кратким *и*).¹⁸ То потпуно важи и за буњевачке говоре, где сам бележио:

цакло се шресло, могло се, сироти су, служба се рачунала, снаја се рејерирала („оперисала“), они су се шако носили, мама ће ме шући, свашта ће му кућићи, слама се ложила, жаво му („жао“), бога јој, из одбора њим дали, мошине смо имали — Б, баш под Бечом село њим, разбигли се, блашо је, могло се живиш, прашили се, имали смо — Ч итд.,

дакле све примере где дужина крајњег вокала иначе историски не би била оправдана (нема је, напр., код Даничића).

Може се ипак рећи да постоје између Буњеваца и екаваца у погледу изговора и разлике. Главна би била у томе што је буњевачко јна почетку речи необично слабо, много слабије него код екаваца, па су, дакле, код оних првих примери са потпуним губљењем његовим испред палаталних вокала врло обични. Поред:

јечам, јейшино, јейшика, јесен, језик, један, једаред — Б, јендеци, јечам, јейшиније — Ч и сл.

налазимо код Буњеваца многобројне примере као:

едан (едан другог, мог едног сџрица, едан оре, едан сади), едва, ейшинији, ейшиније, език, еребице („јаребице“), еребица ген. пл., есен, еште чули? — Б, есмо ли?, на едном мисџу, едан ѓар, едносџавно, една дивојка — Ч,

а таквих примера наводи и С. Георгијевић. (о. с., 26). Код екаваца овакво губљење *ј*- не налазимо.

Могло би се, затим, рећи да у буњевачким говорима постоји и гласовни закон по којем *м* пред денталима прелази у *н* — закон који је екавцима непознат. Исп.:

сџаровинско жишџо (од сџароврџм—...), један сџран другог, сџран други(х), једно ѓран другог итд.; монџи, монџи се — Б, седандес ѓеш, сџаровинске кошује („старинске кошуље“), ѓрави Буњевџи сџаровински, сџаровинско жишџо — Ч.

Једино примери *ѓанџим, уѓанџио, не ѓанџим* итд. — познати су и војвођанским екавским говорима, па и далеко на југ (исп., напр., на Косову *ѓанџиш* — Елезовић, Речн. кос. — мет. дијал., s.v.).

Ја више таквих разлика нисам у области изговора гласова запазио.

Напротив, у оним фонетским категоријама које немају више карактер гласовних процеса — него су *г о т о в е ф о н е м е* — као да су Буњевци тежили да очувају што више од своје лингвистичке индивидуалности.

На првом месту, разуме се, ту долази буњевачки икавизам. Може се рећи за бачке буњевачке говоре да су врло радикално икавски, тојест да су отступања у замени Ћ - а, позната свима икавским говорима, — овде сведена на сасвим малу меру. И дуго и кратко Ћ замењује се по правилу са *и* (*брига, брисџа, Благовисџ, вика, вридно, вриме, з глишом „с длетом“, дилиш, дише, дрима, ждрибе, лин, лиџо* — Б, *коливку, млика, мињају, мишена, љивац, ришко, свишџи, свиџа, сница, на сриди, сиду* — Ч; *бижи, вијавац* — за песак, *винчање, вира, виша* — обису, *гриџоџа, о-грив, дивер, дивојка, дида, дије* — *дијемо* — *за-дију* — *са-дивене, дица, дриновина, ждрибади* — Б, *лишџина, нимачки, љива се, риџа, у-ризива, свишџки раџ, џо-слидџи, слизина, сриџа, сиџиџо „сетио“, на-сиџи, ус-џирају* — Ч итд.). Замена *и* се јавља доследно и у преф. *џрџ* - (*џринемаже се, џрилади се, џришреса, џришекне му новаца, џрилом облака, „провала о.“* — Б, *џрисуочи!, џриџе, џриокренишџо* — Ч), у прилогу и предлогу *џрџко* (*џрџко ови, џрџко чизама, џрџко лишџа, џрџко Клице, џрџко године* — Б, *џрџклане, џрџсиноџ* — Ч), у предлогу *џрџд* - и у прилошком *џрџт* (*џрџш сунцев заод, џрид докшором, џрид ноџ, џрид раџ, џриш собом: сџрид, наџрид* — Б, *џридџица subst. „горњи део“* — Ч; *сџридџица* у граду Суботици значи „фасада на кући“), у прилогу и предлогу *џрија* (*исџрија, џријашџи* — Б, *џријашџи* — Ч), *џрије* (*џрије зоре, џрије раџа, наџрије, џрије џодне* — Б); тако исто у прил. (*г*)ди (*дигод* и сл.), у замен. *нџ*- (*никалико добри џроценашџа, ника дрва* — Б, *никалико зима* — Ч), у броју *двџ* (*до два сџошџине, на два године, два куџе, два-џри сџошџине* — Б, *два жене, од два, за два, два године* — Ч); и — недоследно — у прилошком завршетку *-џ* (тако: *гори, доли, џосли*). Насупрот сењским Буњевцима, који говоре *сено* (Гр. Буд. Томљеновић, Буњевачки дијалекат *zaledja senjskoga s osobitim obzirom na paglas, pos. ot. iz Nast. vjesn. XIX, Zagreb 1911,6*), бачки Буњевци имају *сино*: *са сином, синоко* („ливада“) — Б, *сином ранимо, на сино* — Ч, и увек тако, исто као што и лички Буњевци имају *сино* (М. Јапунчић, *Osobine bunjevačkoga govora u Lici, Nast. vj. XX, 267*).

Од екавизама сам забележио *кулен, корен, обадве, цесџа*. У оде („овде“) имамо *-е*, а не *-и*; али ту *-џ* и није старо. Тако исто имамо *-е*; а не *-и*, у примерима *донеш, однеш inf.*¹⁹ — и увек тако. Затим даље бач. буњ. *немам* (никад **нимам*) итд. То исто важи и за *лебац, леба*.²⁰ Што се тиче глаголског *раес. вре*- (*вре вода* — Б, Ч), то није никакав хиперекавизам, него је старо образовање (исп. у књиж. јез. *врућ*).

Поред замене *џ-а* са *и* — буњевачки говори чувају и низ других гласовних промена насталих и наслеђених негде у прошлости. Те црте, разуме се, данас имају у њима лексички или морфолошки смисао: *вребац* — Б, Ч (екав. *вராбац*); *школа* — Б, Ч (екав. само *школа*); *крумџир* — Б (екав. само *кромџир*); „*лиџче*“ „*лепше*“ — Б; *џакло „стакло“: џакло се џресло* — Б, *џаклен ормар* — Ч (екав. само *сџанкло*), *џануш: џану мразови, џане сниц, оџане, џроџане* — Б; *џане, сџанем* — Ч (код војвођанских екаваца се чува група *-дн-*); *јање, јањеџије* — Ч (и у граду Суботици: *јање; -ер-* м. *-ор-* у бројним именицама: *џешверо, џешеро* итд.; *ае = е* у бројевима: *џешнесџ, дванесџог, џринесџог* итд. — примери су из Б (поред: *дванајсџ, џешнајсџ, шеснајсџе* итд., како војвођански екавци једино и говоре).

Ја прибрајам овамо и неколико карактеристичних акценатских типова: напр. буњ. *за мене*: војв. екав. *за мене*; буњ. *џечемо*: војв. екав. *џечемо* итд.; о томе детаљније мислим говорити другом приликом.²¹

Прећи ћу, затим, на морфологију, где се прилике слажу са оним што смо нашли код замене ђ-а, код типова *вребац*, *крумџир*, *пануш* итд.: и овде Буњевци добро чувају своје старе особине.

Уопште — и поред постојања најновијих штокавских облика деклинације и код Буњеваца и код војвођанских Срба — може се рећи да су Буњевци примили доста мало екавског утицаја у области морфологије. Чак понегде где и постоји спољашња сличност — полазило каткад са различитих извора, а за је дничких карактеристичних црта код бачких Буњеваца и код бачких Срба у области морфологије нема тако много.

Ја од тих последњих могу навести само три.

Прво бележим завршетак *-им м. -ом.* у *dat.* — *loc. sg.* придева и заменица (буњевачки материјал):

*у сваким салашу, на једним хекџару, по тим онда нађе, на другим мисту, по нашим буњевачким, по нашим језику — Б, нема тим једно десет година, једним сџаром (sic!) човику; у црквеним сокаку, у Дубоким Долу, макар у каким суду, у фискулџурним дому.*²²

Али се напоредо јављају често и облици на *-ом (-ем)*. Што се тиче екавских говора у Војводини, за њих је већ познато да ово *-им м. -ом* употребљавају (о географији говорим другде).

Друго је: да се код Буњеваца јавља добро познати војвођански наставак 3 *pl. praes. -ду*; али је он код њих, насупрот приликама код војвођанских Срба — редак. Ја сам га слушао мање на Бикову, а више у Чонопљи; али ни у Чонопљи није нарочито раширен.²³ Једино код помоћног глагола *-ћеду* узео је већ маха;

нећед доћи, повешћед и њу, ошћеду, свршићед они — Б, џушћаћеду, почћеду, даћеду, покидаћеду ме, ку(д) ћед ићи?, онда ћед они продаћ — Ч (исп. и у граду Суботици: ићеду, да ћеду џуцаћ, са(д) ћеду ић снаши, џиваћеду).

Трећа црта те врсте, али можда од мањег значаја, — јесте буњевачка употреба предлога *нуз*, која их везује са екавским говорима исп.:

игра нуз музику, нуз границу, нуз Тису, нуз Дунав, нуз-зид — Б, иће нуз риш, нуза ме, нуж њу, нуз-зид — Ч (екав. нуж њу, adv. нусџуш итд.).

Иначе су велике разлике у области морфологије између бачких икаваца и екаваца (не узимам шокачке говоре: у њима су прилике друкчије и од екавских и од буњевачких).

Чак и у погледу неких падежа множине, где на први поглед имамо сличне системе,— ови говори се уствари међусобно разликују. Навешћу, међутим, прво оне облике који су једнаки у обе бачке групе, а имају значаја за општу слику.

1) нови облици: а-основе: *loc. pl.* у *дугачким кошуљама, у шулама, по женама, у шумама — Б, о свињама, у чизмама, у великима боцама — Ч (екав. по лесџвама, о свињама итд.);*

dat. pl. о-основа: *овима сџарима људима, онима дебелима људима јакима — Б;*

instr. pl. о-основа: *жваче зубима — Б, с ошима Шокцима, с великима роговима, с џилићима, џрсџима кидали, са имањима, з дрвенима џлуговима — Ч;*

gen. pl. *пашњака, радника; два што кораци, имали слуги* —Б; асс. pl. *за нас сељаке, курјаке, упрсвнике, земљораднике* —Б, *бубреке* — Ч; падежи на -ма: *наређиво радникама, мед сељакама* —Б. Само Буњевцима су у Бачкој познати наставци gen. pl. именица старих њ-основа: *-иви и -ија*; по Георгијевићу (о. с., 29) први је у употреби у околини Суботице, други на сектору Бајмок — Сомбор — Каћмар.

Моји примери са Бикова:

пеш ћериви — *пеш гладни година, ис прсиви, ис очиви, госћиви, више косћиви* — *више јача плућа* (у граду Суботици: *свезани очиви*).²⁶

Моји примери из Чонопље:

насџрам очија даде и очале, ћерија — *џура, госћија, ушија* („вашију“); исп. са овим Георгијевићеве примере са западног терена: *очија, ушија, косћија, па и ногија, рукија, плећија*.

Друга велика морфолошка категорија у којој су буњевачки говори сачували (или развили) индивидуалне особине — јеста конјугација, уствари 3 лице множине презента. Ја сам овоме облику уопште у војвођанским говорима посветио засебну расправу;²⁷ овде, пак, укратко помињем само онолико колико је потребно за моју садашњу сврху.

Код Буњеваца влада у овоме наставку велико шаренило, и оно је у овоме:

а) код глагола VII и VIII врсте напореда се јављају завршеци *-е* и *-у*:²⁸

подиле, гледи, шоваре, држе итд. — Б, *биже, живе, заносе над диване* итд. — Ч;

раду, обису, штоју, држу итд. — Б, *не вриду, пушћу, шражу, држу* итд. — Ч.

б) Код глагола VI в. у једном делу буњевачке територије паралелно се употребљавају завршеци *-ај-е* и *-ај-у*. Тако сам на Бикову бележио:

доштираваје, кошаје, снабдиваје, сиграје се, мишаје, лућаје итд. — поред:

ливају („лију“), *поцркају, зашворају, изнешивају, начимају* („почињу“) итд.

Напротив, у Чонопљи сам слушао само ове последње облике: *уштирају, почимају, мићају* итд.

в) Најзад, овамо треба додати и већ поменути наставак *-ду*.

г) Код основа на веларни сугласник имамо у овоме истом облику колебање између *к* || *ч* итд.:

ћеку, вуку, довуку, приобуку се, сшригу, не могу — Б, *ћеку, шуку, одвуку, пошуку* — Ч — поред:

обучу се — Б, *ћечу, шучу, ошсичу, могу, поможу* — Ч.

Код бачких екаваца прилике су друкчије: тамо немамо никада *-у м. -е*, никада типове *ћечу, могу*, а, наравно, ни наставак *-аје* (о свему томе види у мојем поменутом раду).

Од великог је значаја као обележје индивидуалности буњевачка жива и живописна употреба разноврсних партикула као завршетака, нарочито код прилога. За овакве партикуле знају у извесној мери и војвођански екавски говори (а Ст. Сремац их је употребио у својем „Поп-Ћири и поп Спири“ да да делу локалну боју); али је буњевачки систем партикула много богатији. Ја сам забележио овакве буњевачке прилоге с партикулама:

шүше, шүша, шүшке, шүшке, одек („овде“), кудан, овудан, свудан, достан, оман („одмах“), јучен, довлен, овдалег („одавде“), ошалег („одатле“), ондалег, ошкалег („одакле“), дошлег, ондалек, ондар, мождар, одекар, шүшекар, шүшкекар, шүшкер, шүшкер, шүшкера, шамокар, шүшкена, шамокана, ошкалегар — Б, шүде, шүдек, шүдека, одека, кудан, шудан, свудан, ондан, ондар, овдалег, ошалег, ошкалег, ондалег, дошлег, одекар, шүдекар, кадгодар, кадгодер, кудгодер — Ч; исп. и когодер („каогод“), шшогодер, шшогодера — Ч.

Код екаваца од целог овог обиља — бар у Бачкој — постоји данас само тип (*шамо-*)кана, (*шамо-*)кар, а у неким деловима западне Бачке још и типови (*куда-*)н и (*онда-*)р.

Од мањег су значаја за систему буњевачких говора, али врло карактеристичне као њихово обележје, и многе друге морфолошке особине.

Буњевци су сачували типичне за наше јужније и западније говоре номинативе хипокористика мас. на -о и -е:²⁹

Јосо, Вецо, Пајо, Шшево, Лазо, Јоко, ујо ми, чико, Швабо, ѿоо — Б, Јашо, Мшо, Грго, Врањо, Лајчо, Швабо — Ч (у граду Суботици имена коња: *риђо, зельо*);

Албе, Шиме, Пере, Сшије, Јуре — Б.

Код личних заменица важна је употреба енклитика уз предлоге (али не искључива):

на ме, за ме, нуза ме, за ше, на се, за се итд. — Б, *нуза ме, на ме, за се* итд. — Ч.

Ни ово није познато војвођанским екавцима.³⁰

Најзад — да не улазим у најситније детаље — има и једна доста карактеристична особина код неких глагола: глаголи сложени од *-ићи* са префиксима на *-ъ* имају редовно *-а-*, а не *-и-*, пред наставком или почетком другог дела:

саћи, саћи мало, сађ доли!, сашла је, обађемо, обађеше — Б, сашло јој време и сл. — Ч (у граду Суботици: *обађе, обађу*); исто се *-а-* јавља и у *изаћ, изашли* итд.; само ово последње је познато и бачким екавцима, нарочито на западу.

То је, углавном, што се има рећи о буњевачким карактеристичним цртама у морфологији.

Најзад, у оваквим анализама значајна је и лексичка грађа. Њу говорни претставници добро запажају, и добро чувају у извесним случајевима. Може се рећи да су поред католичке терминологије (као *криж, Сви свећи, Бршанац, Коризма* и сл.) и ономастике (као *Сшије, Јуре* и др.) — Буњевци сачували и многе своје друге карактеристичне речи из разних појмовних сфера. Тако *гра* — *грава* (бач. екав. само *ѿасуљ*), *крув* (поред *лебац*; бач. екав. само *лебац*), *сшолац* т. (бач. екав. *сшотица*), па онда партикулске речи *борме* и *браше* (*униђем унуђра ѿцаш из мишраљеза, браше*); за ово последње исп. код сењских Буњеваца партикулу *brte* (Томљеновић, о. с., 8) и код мостарских икаваца израз *тој brte* (М. Милас, *Današnji mostarski dijalekat, Rad Jugosl. akad.* 153, стр. 53).

Ако сведемо целу ову анализу, добићемо, у крупним потезима, овај резултат: буњевачки и екавски бачки говори — поред заједничких им најважнијих млађих штокавских црта — слажу се готово потпуно

у погледу артикулације гласова, а знатно се разликују по својим морфолошким системама, по замени Ћ-а и по неким другим остацима свога некадашњег гласовног развитка (*вребац*: *врабац* итд.). Популарно би се могло рећи да ова два бачка типа посматрана компаративно — дају утисак двеју различитих морфолошких система накалењених на једну исту гласовну систему.

*

Поставља се сада питање: шта у стварности значе ова подударана између бачких буњевачких и бачких екавских говора, а шта значе њихове међусобне разлике? Каког су све порекла те сличности, а каког разлике?

Није могуће тачно оценити сваку од ових црта. На првом месту, данас нам још многи наши говори — и икавски и екавски — нису познати, не знамо шта се садржи у њима. Нарочито смо слабо обавештени о икавским говорима као целини,³¹ а такође и о буњевачким говорима изван Бачке: о тим буњевачким говорима имамо само помануте радове Г. Б. Томљеновића (за сењске говоре) и М. Јапунчића (за личке), рађене на застарео начин. На другом месту, не може се свака црта увек оценити ни зато што има црта које су двосмислене, за које не можемо рећи да ли су код бачких Буњеваца „икавског“ или „војвођанског“ порекла. На пример, бач. буњ. *насађива*, *подујива* („подухује“), *збуњивам* итд. може се поредити и са бач. екав. *извиривам*, *казивају* и сл., банатским *набеђива*, *забрањивам* (Милетић, о. с., 29), а може и са сењским буњ. *zavaljivat*, *dobacivat*, *navišćivat* (Томљеновић, о. с., 59). Тако исто бач. буњ. *приерћаш*, *мећаш*, *окрећали* итд. може се поредити опет и са бач. екав. *приврћали*, *ошскакућа*, *капљало*, банат. *згрћаши*, *свићаши*, *оглоћали-су* (Милетић, о. с., 29), али и са сењским *zgrćat*, *šarćat*, *svićat*, *krećat* (Томљеновић, о. с., 21). А то важи и за многе друге црте. Напоследку, има и таквих црта — које су уопште недовољно карактеристичне због тога што су широко распрострањене по нашим говорима и иначе: напр. појава „крњег“ инфинитива (који ни код Буњеваца ни код екаваца у Бачкој није у искључивој употреби), појава *-ни-* м. *-ну-* у инф. осн. глаг. III в. (бач. буњ. *еребице прнише*, *дншо вишар*, *угиниш*, *сшигниш*, *цркниће* итд.; а тако је и код једнога дела бачких и банатских екаваца и у многим другим нашим говорима), облик *прешељ* м. *пријашељ*, *пријешељ*, облик *долеко* м. *далеко* итд.

Али се ипак, и поред тога, понешто о пореклу појединих црта у бачком буњевачком говору и може закључити.

Узећу пре свега — буњевачко-екавска подударана, црте за које се може рећи да су заједничке. Као што смо видели, та подударана су највећим делом у области артикулације гласова. Велики је недостатак старе филолошке школе, који се огледа и у радовима Јапунчића и Томљеновића, што она *природу гласова уошше не узима у обзир*, него бележи само оне промене које су досбиле *фонолошку вредност*. Тако нам је досад изговор приморских Буњеваца остао непознат. Ипак се за неке гласовне појаве са сигурношћу може рећи да су их Буњевци примили од екаваца, а не обрнуто. Таква је *сигурно* природа кратких вокала *e* и *o*,³² таква је свакако природа сугласника *ш*, *ж*, *ч* и *џ*, таква је појава веларног *л* и палаталног *л'*. Већ сама чињеница да се све ове црте јављају у већини војвођанских говора, па и у онима за које се буњевачки утицај не би могао претпостављати (напр. банатски говори удаљени од Тисе, сремски говори), — показује да су ове црте екавскога порекла.³³

Исто се ово, вероватно, може рећи и за природу сугласника *h* и *h̃*, за прилике квантитета неакцентованих вокала и за секундарна дуљења у сантихију, такође и за процес *носиши* = *нојши*.

У области морфологије, напротив, сигурно војвођанско порекло може се видети само код наст. 3 pl. praes. -ду, код наст. dat.-loc. sg. прид. — зам. -им и код предлога *нуз* (Томљеновић код сењских Буњеваца бележи *iza strani* и *niza zid*, op. cit., 6).

За све ове црте се, дакле, са већом или мањом сигурношћу може рећи да су се у бачком буњевачком говору јавиле тек на војвођанском терену, да их Буњевци нису донели из своје старе постојбине.

Прелазим сада на буњевачко-екавске разлике, на оне црте по којима буњевачки говор иде на једну страну, а бачки екавски на другу. Може ли се за њих рећи опет са сигурношћу да су донете из старе буњевачке постојбине? Не може за све; али може за неке.

Такве су све оне гласовне црте наслеђене од наших старијих епоха: замена *љ*-а са *и*, вокал *а* м. *е* у *вребац* (исп. код Јапунчића *vrebac*, о. с., 268, код Томљеновића *vrebac*, о. с., 7), такви су облици *шкучла*, *крумџир*, *лиџче*, *џанкло* (у Лици *saklo*, *sakten*, Јапунчић, о. с., 269), *пануш* (код сењских Буњеваца „у размажену говору“: *glana*, *žena*, *jena* — Томљеновић, о. с., 14), бројеви као *џешверо* (у Лици *četvero*, *petero*, Јапунчић, о. с., 270, код сењских Буњеваца *peterica* итд. Томљеновић, о. с., 8), *-аесџ* = *-есџ* (у бројевима *jedanest*, *dvanest*, Јапунчић, *ibid.*, *jedanest*, *dvanest*, *četrest*, Томљеновић, о. с., 55). Овамо иду и карактеристичне акценатске разлике о којима смо говорили.

Са старог су терена Буњевци донели и оне две живе гласовне тенденције којима се разликују од екаваца: слабење сугласника *j*- и прелаз *м* у *н* пред денталним сугласницима. Томљеновић бележи код сењских Буњеваца (о. с., 59) *esan*, *esi...* *esu*, а Јапунчић код личких (о. с., 269) — *edan*, *ednot*, *edamput*, *er*, *esam...*³⁴ Тако нам исто Томљеновићев материјал (о. с.) потврђује промену *м* = *н* пред денталима: *slanka* (стр. 39), *тоџе* (25), *prenda*, *sedandeset*, *osandeset*, *pisance*, *pasance*: *pasmo* (13).

И за низ морфолошких црта се може са мањом или већом сигурношћу рећи да су донете из старе постојбине.

Прво и најважније, то је деклинација. Као што смо већ видели, ово су падежни типови код бачких Буњеваца:

- а) *кошуљама*
- б) *зубима (вагонама)*
имањима (селама)
- в) (у) *зуби*
(у) *мистџи*
- г) (с) *шачи (љу:има)*

Тојест: постоји у падежима множине завршетак *-ма*, постоје у *мушко*м и *средњем* роду архаични облици (instr. и loc.) на *-и* и постоји по угледу на архаичне именичке падеже и придевски падежни облик на *-и*.

Тачно исте прилике, у начелу, налазимо и код осталих познатих буњевачких група:

а) и б) облике са *-ти*, *-ти* *-та* код сва три рода: *glavan*, *dušan*, *bradan* (Томљеновић, о. с., 37), *ljudin*, *prijateljın*, *Turcin* (*ibid.*, 23), *zubin*, *konjin* (*ibid.*, 24), *konjin*, *ljudim* (Јапунчић, о. с., 271); *ženami*, *rukami* (Томљеновић, op. cit., 35), *ženami*, *kosami*, *rukami* (Јапунчић, о. с., 271), *prozorima* (о. с., 271), *grijima*, *grisima* (о. с., 268);

в) именичке падеже на *-u*: instr. pl. *zubi, jupaci, konji* (Томљеновић, о. с., 24);

г) придевске падеже на *-u*: *z dobri konji, z dobri zubi* (ibid., 52).

Једино што код приморских Буњеваца не налазимо — то је тип — иновација: *вагонама, селама*. Са друге стране, као што се из наведеног материјала види, код завршетка са *-м*- приморски Буњевци су углавном уопштили *-м* и *-ми*, али им није непознато ни *-ма* (у Лици га налазимо; а проф. Ердељановић каже да *далматински* Буњевци, на супрот Решетаревом тврђењу, врло ретко имају облике са *-им, -ам*); а бачки Буњевци, који су данас уопштили *-ма*, познавали су некада и *-м* (*Туркам, Ђрсам* у народним песмама).⁸⁵ Према томе, овде налазимо велику сличност код свих буњевачких група. Та сличност се протеже и на *ошсуство* Ис. рл. fem. *-а*, што би говорило двоје: да је тај облик доста давно ишчезао и — да се деклинација бачких Буњеваца, и поред привидне везе, формирала независно од деклинације бачких екаваца.

Има, затим, и других морфолошких црта ове врсте: хипокористика типа *Лазо, Шиме* (исп. Томљеновића, о. с., 10, 34 и Јапунчића, о. с., 270-271, можда 3 рл. праес. т. *шучу* (*рецу, strižu, тоžu, туцу*, Томљеновић, о. с., 59), основе т. *обаћу* (код сењ. Буњеваца *обашла, обашло*, ibid., 67).

И употреба партикула уз прилоге, најзад, не бележи се ваљда ни из једног нашег говора у толикој мери као из разних приморских буњевачких говора: исп. у Лици: *odika, ondikare, tutika* (Јапунчић, о. с., 273), у Имотској Крајини: *ондекарем, шушекарем, амокер, шамокер*, у Далмацији: *шушека, шушекаре, шушекане* (Ердељановић, о. с., 21), „код Буњеваца од Раба до Пељешца“: *шамокарце, најјослинак* (предговор Бакоње фра-Брна, СКЗ, стр. VI, VII), око Сења: *kadak, kadar, sadar, doklen, dovlen, otklen* итд. (Томљеновић, о. с., 19).

То би биле морфолошке црте за које се може рећи да су наслеђене из старе постојбине.

Не може се, међутим, то исто са сигурношћу рећи за једну од типичних бачкобуњевачких црта: за завршетак *-а-ма* у dat. -instr. loc. рл. код именица мушког и средњег рода (тип *бунарама, словама*). Сама по себи, та особина би могла бити западне боје. Тако се, на пример, у штокавским икавским говорима западне Истре налазе облици dat. рл. као *konjan, volan, ljudan* итд. (по мојим белешкама), затим у чакавским говорима средње Истре локативи на *-ah*: *po briegah, va sojeh palacah* (Т. Ујчић, стихови *Po pazinskeh briegah*, у извештају гимназије у Пазину за год. 1947-48 и 1948-49). И код старих далматинских писаца налазимо сличне примере, рецимо код М. Марулића *vrhami, lugami, drugami*; у Моп. Serb. *селан* (111) итд. Али за данашње личке и сењске буњевачке говоре немамо потврде о таквим облицима (једино код Јапунчића налазимо *jaslami* поред *jaslim*, о. с., 271, што може бити и појава друге врсте).

Исто овако би и наст. 3 рл. праес. *-аје* могао бити донет однекуд са икавског терена (исп. код славонских Шокаца *rovataје, чекаје* и сл., Ившић, Rad 197, стр. 63); али данашњи приморски и лички Буњевци за њега, изгледа, не знају. С. Георгијевић мисли да је овај облик у Бачкој нов, да су га Буњевци начинили сами на бачком терену, јер се јавља само на простору око Суботице, а не и око Баје (о. с., 30); као што сам рекао, нисам чуо овај наставак у Чонопљи код Сомбора. — Али цело питање није довољно јасно због тога што не знамо шта

се све могло одиграти од поласка Буњеваца из њихове старе постојбине до доласка у нову; а, осим тога, као што се види, налазимо тај облик и у једном другом, друкчијем икавском говору.

Из ове анализе се може извести неколико закључака.

Прво. Цело ово стање јасно показује да екавско-буњевачки односи у Војводини претстављају чврсту симбиозу. Гласовна анализа нас обавештава о томе да су преци данашњих бачких Буњеваца по својем доласку у Панонију потпали под врло снажан утицај својих нових суседа Срба, са којима су морали имати многе додире и са којима су се и мешали. Није, разуме се, искључено да су и Буњевци предали понеку своју особину војвођанским екавцима; али је тога морало бити знатно мање. Ја, бар, не знам ни за један такав случај — а нарочито подвлачим да „икавизми“ код војвођанских екаваца нису и не могу бити пореклом из икавских говора.⁸⁶ Примање готово целокупног начина артикулације од екаваца — показује да је главни утицај ишао од екаваца ка икавцима, а не обрнуто. Овакав закључак се слаже са етнолошким резултатима проф. Ј. Ердѣљановића, који вели да се може поуздано утврдити да су се подунавски Буњевци на многим местима, негде и доста јако, измешали са „покаталиченим Србима“ (о. с., 314—315), а суботички Буњевци су „добрим делом“ бивши „покаталичени Срби“. Један специфичан народни обичај, „краљице“, врши се на врло сличан начин код бачких Буњеваца и код православних Срба у горњој Бачкој и горњем Банату, а разликује се од тога истог обичаја у Славонији, Срему и Србији, што сведочи о некадашњим тесним везама Буњеваца и православног живља у Подунављу (*ibid.*, 369); „краљице“ су иначе непознате приморским Буњевцима (*ibid.*, 274). Проф. Ердѣљановић о тим везама Буњеваца с војвођанским Србима каже и ово: „...Код њих [бачких Буњеваца] као досељеника из планинских динарских крајева морала је пространа подунавска равница изазвати читав преображај у животу и особинама... и баш су јаки утицаји нове, сасвим друкчије географске средине и били узроком, да се они *знатно приближе сѣаријем срѣском сѣановнишћу*.“⁸⁷

Друго. Буњевци су, међутим, у овој чврстој војвођанској симбиози сачували много знакова своје индивидуалности, о чему јасно сведоче, као што смо видели, и многобројни са старог терена донети дијалекатски елементи и, вероватно, такође самосталне иновације. Буњевци су сачували у чистом облику свој икавизам и извесне друге црте из области историске фонетике и акцентуације и готово цео свој морфолошки систем, па, разуме се, и доста својих лексичких елемената. Није тешко рећи: зашто су се *баш ове* црте најбоље сачувале. Зато што су *баш то* биле категорије које је мањинска али компактна дијалектска група — какви су Буњевци били — могла осетити као *симбол*, као обележје своје очуване индивидуалности у новој средини. Буњевци су ова обележја сачували, јер су *њих могли* сачувати, јер су то црте које су имале фонолошки и психолошки смисао; напротив, на новом терену су изменили начин артикулације гласова, јер свој стари начин *нису могли* сачувати, јер је он претстављао скуп појава које су фонолошки без значаја. Према томе се може углавном рећи овако: Буњевци су се лингвистички прилагодили екавцима свугде где су, због њиховог јаког утицаја, *морали*, а сачували су своју индивидуалност *где год су могли*. То би био, лингвистички изречен, смисао ове икавско-екавске симбиозе на војвођанском терену. Тако се данас може не само у географском

погледу, него и стварно — гледати на бачке буњевачке говоре као на војвођанске говоре. У неким случајевима, чак, бачки буњевачки и бачки екавски говори супротстављају се као целина банатским говорима (напр. они знају за дуго затворено *e*, *o*, а банатски говори за то не знају) или банатскоме и сремскоме (они познају јаку „дифтонгизацију“ дугих вокала *e* и *o*, а банатски и сремски говори је не познају). И тако даље.

Оваква слика мешавине у којој се добро чува читав низ знакова буњевачке индивидуалности — показује и то да су Буњевци у доба насељавања били у компактној маси, што би се слагало и са историјским подацима: може се углавном говорити о досељењу Буњеваца у Бачку у два маха, 1622, па 1687 године (исп. Ердељановића, о. с., 4 и 65—80).

Треће. Бачки буњевачки говори показују врло свежу, некристалисану мешавину. Не само да су они са једне стране сачували црте донете из старе постојбине, а са друге у новој средини примили црте од суседних екавских говора, него су у целом свом морфолошком систему, као што смо видели, задржали низ дублетних облика. Они имају у деklinацији instr. — loc. pl. masc. — neutr. и || -има, dat. — instr. -loc. pl. -ама || -има, -ама || -ама, -ама || -ама, пот. pl. masc. -ки || -ци, acc. pl. masc. -ке || -це. Код глагола опет налазимо у 3 pl. praes.: -е || -у, -аје || -ају, -е || -ду, -у || -ду, -ку || -чу, гу || -жу. У овом погледу екавски бачки говори несумњиво претстављају већи степен кристализације. Али ће испитивање буњевачких писаних споменика евентуално моћи допустити прецизну оцену хронологије сваке од ових појава.

Као што се, дакле, из овог излагања види, основна питања односа бачких буњевачких говора према осталим, екавским, војвођанским говорима — довољно су јасна. Због тога бачки буњевачки говори и могу послужити као леп пример дијалекатског укрштања.

II

Прећи ћу сада на онај други проблем бачких буњевачких говора, на њихову и кавску страну. Које је место буњевачких говора у крилу штокавских икавских говора?

Иако су нам икавски говори познати врло непотпуно, ипак мислим да се опет може понешто и о овоме рећи, нарочито захваљујући подацима у делу *Der štokavishe Dialekt* проф. М. Решетара, а такође и подацима разних других испитивача.

Етнологија је показала да заиста има разлога веровати традицији о некадашњем јединству свих буњевачких група, иако данас међу њима има и крупнијих разлика (исп. проф. Ердељановића у поменутој студији. Шта показује лингвистички материјал?

Он показује прво: да су сви познати нам буњевачки говори најмлађег штокавског типа. То значи да имају у потпуности вуковску акцентуацију (за Бачку примере в. код С. Георгијевића, за личке и сењске Буњевце у помињаним радовима М. Јапунчића и Г. Томљеновића) и да развијају све више најмлађу деklinацију (са -и(а) у dat. — instr. — loc. pl.), иако су сачували и нешто старине.

Али лингвистички материјал показује и друго: да међу појединим данашњим буњевачким групама има и знатних разлика. Томљеновић указује на „чакавске“ елементе у сењским буњевачким говорима (о. с., 7, 8, 11—12 и другде), а такви се елементи налазе и код Буњеваца у Лици. Исп.:

сењ. буњ. *ognjišće, utočišće* (Томљеновић, о. с., 43), *godišće* (ibid., 11); *mejaš* („међаш камен“), каткада и *теју* праер. „(међу“) (ibid., 12); љ = ја: *jadro, jadrif, najat, obajat, jatra* (ibid., 8); па онда замена вь = ва у: *vavik, vapit, vazan* (ibid., 7); неизвршено ново јотовање: *rodjak, mladjak* (тј. родјак, младјак (ibid., 11); е м. о у *greb, teplo; četvero, četverica* итд. (ibid., 8); е м. а у *vrebac, resti* (ibid., 7); промену -м у -н у морфолошким категоријама: *vidin, tobon, sestron, ljudin* итд. (ibid., 13);

лич. буњ.: *greb, greblje* (Јапунчић, о. с., 268); *vrebac, resti — restem* (l. с.).

Код бачких Буњеваца од свих ових црта налазимо само промену *a = e* у *vrebaц* и *e = o* у *четверо* итд. Иначе у Бачкој у буњевачким говорима налазимо:

шш, а не *шћ* (и *жд*, а не *жћ*) у примерима као: у *шшешу, шшеша, ошшушшаје, вошшили, шшенац, дошшшано, пошевилишше, ношшшше, годишше, прасилишше, одгајилишше, шовилишша, на бојшшшу — Б, клишше, прошшшан, пришш, пушшшша* р. р., *шшешу, Прошшење, вишшшца, шшай, ишшем, нарашшшј* („раст, узраст“) *шшене, вошшшена (свића), мухаришше, огњишше; звижди — Ч* (у граду Суботици: *жишшшше, у кукурузишше, приношшше, напушшшали*; код Георгијевића: *ишшем*, о. с., 27).

А. Секулић и изричито вели да се никад не каже **огњишше* нити сл. (о. с., 13).

ђ, а не ј:

залуђиваш, осуђиваје, ограђен, зиђене, зиђену, насађива, међу собом, шуђе, шуђем, шакођер, млађи, одређено, грађанин, хрђаво, израђено, рађало је, хрђавијег, рађаш, жеђи, урођаји („порођај“) итд. — Б, *насрађа* („настрада“), *заруђива* („почиње рудети“), *буђава, угађаш, обграђено, догађаја, риђа* („ређа“), *рђаво, свиђало, шакођер, на порођају, млађи, говеђија* и др. — Ч.

љ = је:

језик — увек, јечам — увек; исп. и: жеђи, често — Б, језик, јечам; жедан, жедна итд., *жењило* („жњело“) — Ч.

извршено ново јотовање:

веселе, зрња, ошпрућа, браћа, пролиће, проиће („распеће“), *шреће, на раскршћама, цвића, рођак нам, гђожђа, рођаци, ђаволи, цвићом, влаће, са крвљом, сноиље, на гробље, гробљар, наздравље!* — Б; *косење, печење, зелења* („зелени, поврћа“), *кесћења, грожђе, раскрше, проиће, шрећој, шиће, цвиће, нећака, рођаци, лишће, прућа, здравља, зобљом, у гробље, гробљар.*⁵⁸

а, а не е:

одрасшо, нарасше итд. — Б, *расше, зарасше, нарасо* итд. — Ч.

о, а не е:

на гробу, на гробовима итд. — Б, *гробови, гробница, у гробље, гробљар* — Ч.

Ти „чакавизми“ које налазимо код приморских Буњеваца — уствари се јављају и у једном, западнијем, делу штокавских икавских говора, у говорима западне Босне и Далмације (исп. код Решетара на разним местима). За те се говоре зна да осим *шћ* (поред *шш*), *ј* м. *ђ* у неким речима, неизвршеног јотовања у групама *шћј, дљј* — имају обично

још и ове особине: архаичну акцентуацију, групу *јд* (паралелно са *ђ*) у глаголима типа *дојдем*, палатално *ч'*, које се затим меша са *ћ*, а каткада и облике *вребац*, *ресџи* и прелаз *љ = ја* (нарочито видети Решетара; за *ч' = ћ* исп. говоре католика и муслимана у Босни, *ibid.*, 131-132).

Шта значи чињеница да се у приморским буњевачким говорима један део ових црта јавља у знатној мери, а у бачким буњевачким говорима само незнатан њихов део? Значи ли то да су и подунавски Буњевци познавали *шћ* м. *шћ* итд. — па да су доцније, мешајући се са екавцима, погубили ове црте? Ја мислим — а одмах ћу то показати — да не значи.

Прво, није тешко показати да су приморски Буњевци ове „чакавизме“ примили током времена, да то није њихова унутрашња особина. Ако пажљиво анализирамо поменици Томљеновићев и Јапунчићев материјал, видећемо да су ови „чакавизми“ само површно захватили и сењски и лички буњевачки говор. Тако, на пример, Томљеновић за *шћ* м. *шћ* наводи осим поменицих примера још само неправне „шћакавизме“: *kršćanin*, *namišćat*, *oprešćat*, *raspušćat*, па и њих напореда са: *krštanin*, *namištat*, *opraštat*, *raspuštāt* (ор. сит., 11), а такође познаје и *ognjište*, *godište* (*ibid.*), *utočište* (о. с., 43); а у његовом материјалу наведеном за друге сврхе налазимо: *srnište* („стрниште“; *ibid.*, 14), *štenac* (16), *štencin* (25), *krštenica* (17), *prišti*, *hrušti*, *daždi* (23), *pasište*, *godište*, *krštenje*, *proštenje* (46), *smištat*, *part. pass. smištan* (57), *gošten*, *čašten*, *kršten* (поред *gršćen* итд.; 69). Тако и у Лици налазимо: *vošten* („воштан“; Јапунчић, о. с., 268),²⁹ *plaštom*, *prištom* (*ibid.*, 270), *popuštiti* (267) и сл.

За *ј* м. *ђ* у *теју* Томљеновић (о. с., 12) и сам каже да се чује само „каткада код оних који су ближе чакавцима“, а у његовом раду налазимо: *rodenje* (46), *građevina* (42), *sudenica*, *suden* (17), *građanin* (23), *porodaj* (32), *tudin* — *tudina* (26), *meda* (35), *rda* (36), *blidi* (53) — у материјалу који није дат ради овога.

И за замену *љ = е* иза палатала има у овим говорима довољно примера. Томљеновић сам наводи поред *jatra* и *jetra* (о. с., 8), а затим налазимо код њега *jezik* — *jezika* (31), *ječmen*, *-a*, *-o* (70), *žedan* (49), *jezičan* (52), *ženjen*, *-eš...* („жањем...“) (59). И код Јапунчића налазимо *ženjet*, *ženješ* итд.

За извршено ново јотовање такође има много више примера него за неизвршено. Исп.: *grožde*, *gožde*, *roblje*, *snoplje*, *grobļje* (Томљеновић, о. с., 45), *đavola* (29), *trečo* — *trečom* (Јапунчић, о. с., 270), *smrcu* (271), *greblje*, *grobļje* (268). Томљеновић и издичито каже да је промена *дђ = д* правило, само да има отступања од њега (о. с., 11).

Наведени прелаз *-м = -н* код сењских Буњеваца и није доследан (исп.: *dit*, *sram*, *podrum*, 13, *pod putom*, *putem*, 22, у молитви *dužnikom*, 23, Томљеновић, о. с.); а код личких Буњеваца се уопште не врши (исп. код Јапунчића: *konjom*, *znojom*, *ljjom*, *sedam sto*, *osam sto*, 270, *tepom*, *jit*, *zaspem*, *tkaјem*, 272, *konјim*, *ljудim*, 271); не врши се ни код Буњеваца у Имотској Крајини (*ондекарем*, *шушекарем*, Ердџановић, о. с., 21).

Исто се тако може утврдити да ни мешање сугласника *ч* и *ћ* није познато системи ниједног буњевачког говора. За бачки буњевачки говор то смо већ констатовали. За личке Буњевце Јапунчић (о. с., 270) одлучно вели: *Glasove č, ć, dž, đ* razlikuju Bunjevci posve dobro, па не

ćeš naći čovjeka, koji ih peće pravilno cprotrebiti“. Томљеновић — осим села Алана, где мешање *ч* и *ћ* постоји — налази код сењских Буњеваца само три неодлучујућа примера са *ћ*: *ćorba*, *ćup*, *ćušlja* („жена распуштене косе“); а за *dž* = *d* поред *Mađar*, *mađarski* још: *duvan-dija*, *đabe*, *ođz* (о. с., 11). Али да ово последње није ни поуздано, показује *dućandžija*, *međandžija* које налазимо у његовом материјалу (ibid. 41).

Тако би се исто могло показати да глаголи типа *дођем* — знају и код подунавских и код приморских Буњеваца — само за облике са извршеним јотовањем (исп. бач. буњ. *иђем*, сењ. буњ. *иден*, *идеš*).

Што се тиче чувања сугласника *љ*, прилике су овакве: приморски Буњевци га добро чувају: сењски: *moljac* (Томљеновић, о. с., 16), *navi-ljak* (ibid., 17), *ljut* (18), *kolješ* (20), *poljon* (22), *ljudin*, *prijatelj* (23), *žulj* (25), *kralj* (26), *češalj* — *češlja* (27), *badalja*, *pedalja* (28), *pokolj*, *zatiľjak*, *ožiljak* (31), *dublјina*, *šupljina* (38), *preľja* (39), *doľilja*, *muzilja*, *pletilja*, *vezilja* (40), итд.; лички: *poljom*, *uljom* (Јапунчић, о. с., 270), *šupljo* — *šupljom* (l. c.), *ljudin*, *aljinc* (271), топоним *Vlaško Polje* (267). Ни Томљеновић ни Јапунчић не помињу ниједан случај са прелазом *љ* у *ј*. Што се тиче бачких Буњеваца, А. Секулић каже за *љ*: „*Osobitosti kod* [њег].. *neta*“ (о. с., 14) и наводи примере: *ľubav*, *ľudi*, *volja*, *pedalј*, *gredelј*; али С. Георгијевић наводи *вајда* || *валда* = *ваљада* (о. с., 27). Ја сам на Бикову констатовао потпуно чување тога сугласника: *љуша*, *боља*, *чељаде*, *шаљемо*, *земље*, *кошуљама*, *жељни*, *подиљено*, *ко угаљ*, *грелел*, *недиља*, *дрољља*, *даље*, *мељу*, *жуља се* („гужва се“), *кецелцац*, *побољша*, *уљошребљавали* итд.; али у Чонопљи прелаз код многих говорних претставника сугл. *љ* у чисто *ј*: *недија*, *недијом*, *крај*, *збија*, *дозвојено*, *ољрављена* („спремљена“), *земје*, *учишеј*, *зли јуди*, *учишејка*, *наљоје*, *боје*, *кошује*, *уљошребљавали*, *хијаду*, dat. sg. *зemi* (од *земји* = *земљи*) итд. Прелаз је нов, неуопштен, код неких претставника непознат. Тако у истом месту — па и код истих говорних претставника — налазимо и примере са *љ*: *закољеду*, *довољно*, *боље*, *чељад*, *бљује*, *нижља*, *шљива*, *љредаљка* („преслица“), *љреље*, *мељи је*, *шољицу*, *аљине*, *шежље*, *уље*, *кшље*, *цигаља*, *наљоље*, *крављача* („ведрица“) итд. Ја бих зато рекао да се ова појава прелаза *љ* у *ј* почела вршити овде, на војвођанском терену — пре неголи да је донета из старе икавске постојбине. Чонопља је село насељено Буњевцима и Маџарима (раније и Немцима), и сви Буњевци су билингви, поред својег матерњег дијалекта знају и маџарски (а неки и немачки). Да није, дакле, природа маџарског *љ* била узрок овог процеса? Међутим не мислим овога пута изрећи дефинитиван суд о томе, пошто нисам стигао да се упознам с маџарском дијалектологијом; а, осим тога, није искључено, ипак, да су ови Буњевци могли донети своје *ј* м. *љ* из старе постојбине: о таквој појави у икавској Босни в. Решетара (о. с., 123); иако ја ипак слабо верујем да је ова чонопљанска појава стара. Могуће је, уосталом, да има и других бачких буњевачких говора који за њу знају.

За далматинске говоре буњевачког типа података готово и немамо. Али изгледа поуздано да има у Далмацији икавских штокавских говора са *шш*, а не *шћ*, за **sti*, **skj* и са другим одговарајућим особинама (исп. Решетара, о. с., 135), а да их је и раније било, показују многи штокавски икавски говори јужне и западне Истре, који су пре неколико столећа досељени из Далмације и у којима сам ја слушао врло доследне примере као *klišta*, *natašte*, *gnjiste* („огњиште“), *štap* („уштап“) итд. итд. (по мојим белешкама).

За Херцеговину — знамо од М. Миласа да је такав, углавном, мостарски икавски говор (Rad J. Ak. 153).

За сењске и личке Буњевце смо напред видели да и они такође претстављају онај икавски тип за чију је систему карактеристична баш појава *шш*, а не *шћ*, и остале одговарајуће црте.

Према томе, дакле, наши динарски буњевачки говори иду у ову икавску групу.

Друго. Наша анализа бачког буњевачког материјала показује да су бачки буњевачки говори сачували много својих разлика према војвођанским екавцима, да су сачували чак и такве појединости као што је, напр., *вребац м. врабац* и сл. Зато није вероватно да су они познавали *шћ* од **stj*, **skj*, *j* од **d'*, неизвршено јотовање итд., — па све то затим у мешавини с екавцима изгубили; они су могли на бази лексичких измена изгубити понеки пример те врсте; али нису могли изгубити свако *шћ*, свако *j* = **d'*, сваки пример са неизвршеним јотовањем — јер су то све појаве које прожимају целу систему говора.

Претпоставка да су овакве црте бачки буњевачки говори имали па изгубили — невероватна је још из два разлога.

Буњевачки говори *немају* таквих црта ни у оним речима и облицима који су за њих *специфични*, где није био могућ екавски утицај. Такве врсте је пример *зићаш* — *зићем* (исп. ст. сл. *зиждж* — *зџдати*): *зићене*, *сазићено је* и сл.; тако и *поћани* — Б, Ч (од **похоћани* „гости на свадби“); такви су примери *уроћаје* из Б и *насроћа*, *насроћаши* из Ч; такви би били специфични примери са извршеним јотовањем као *пропеће* („сгусић“), можда и *пролиће* (са *ћ = и*); па *ићем*, *обаћем*, *саћем* и др.

Осим тога, *и бачки* буњевачки говори, исто као и сењски, сачували су *шћ* м. *шш* тамо где је оно настало морфолошки. Према сењскоме *крšćанин*, *патиšćат*, *опраšćат* — налазимо бачко: *унишћава*, *пушћали*, *укршћава*, *нарашћај* („нараштај“), *оiproшћен*, *накршћани* („укрштени“), *раскршћали*;⁴⁰ исп. код Георгијевића (о. с., 26—27) *кршћење*, *кршћеница*, *намишћај*, *ошћушћа*, *прошћење* и књишко *мешћанин* [?!], а тако и код А. Секулића (о. с., 13) *патиšćат*, *опраšćат*, *омаšćен*, *опроšćај*, *крšćанин*. Да су, дакле, бачки буњевачки говори познавали **шћ* од праслов. **skj*, **stj*, они би морали сачувати и од њега доста остатака.

Према томе и одавде такође излази да су „чакавизми“ у приморске буњевачке говоре унети са стране, да не припадају њиховој системи као таквој, а да су бачки Буњевци у томе погледу сачували највише општебуњевачке старине. О мешању сењских и личких Буњеваца са чакавцима етнологија нам, уосталом, доноси потврду (Ердељановић, о. с., 311). Није случајно то — што су бачки Буњевци *боље* од Примораца сачували старе карактеристичне црте (*шш* и сл.). У Далмацији итд. имали смо постепено мешање буњевачких икавских говора са другим *икавским* говорима. Не разликујући се од других икаваца у своме најбитнијем обележју, у замени *ћ-а*, приморски Буњевци су лако од њих могли примити друге црте и заменити своје **огњишће* њиховим *огњише*, своје **роћак* њиховим *родјак* и сл., али су то, додуше, учинили у малој мери. Напротив, бачки Буњевци, разликујући се на новоме терену од својих суседа баш по замени *ћ-а*, сачували су *пошћуно* своју замену *ћ-а*, а уз њу и друге црте сличне природе. Као потврда оваквоме схватању може се навести један важан паралелизам. Мешавина облика са *шш* и *шћ* коју налазимо у Босни и др. код икаваца —

тумачи се мешавином *двају икавских* говорних типова. Напротив, у мешавини икавских говора са *sh* и сл. и колонијистичких *јекавских* говора (са *sh̄*) — *јекавским* говорима у зап. Босни и другде *нису намећући* примери са *sh* за њихово *sh̄*. Проф. Решетар каже да је у овим крајевима код православног становништва *sh*, *sh̄* велика реткост, а *j* = праслов. **d'* потпуно непознато (о. с., 135).

Према томе се и у лингвистичком смислу може рећи да буњевачки говори претстављају доста чврсту целину и да припадају источној штокавској икавској групи, оној која не зна за *sh* = **skj*, **stj*, за *j* = **d'* и др. Али се изван додир са „шћкавцима“ у старој буњевачкој постојбини не може порицати (исп. општебуњевачко *вребац*; можда овамо треба прибројити и тип *чешверо*;⁴¹ а евентуално и промену *lj* = *j*, уколико није рецентна).

Основне општебуњевачке црте би се могле после целе ове моје анализе на овакав начин реконструисати;

1. Вуковска акцентуација у потпуности.
2. Деклинација се развија у правцу најмлађе штокавске, али у доба заједнице тај развитак још није довршен (исп. колебање *-ма* || *-м*); *dat.*, *instr.* и *loc. pl.* изједначени су.
3. Праслов. **skj*, **stj* даје *št*.
4. Праслов. **d'* даје *d*.
5. *h* иза палатала даје *e*.
6. *-jsh̄-*, *-jsh̄-* у глаг. основама јотује се у *-h̄-*, *-h̄-*.
7. Српскохрватско јотовање у групама *sh̄j*, *sh̄j*, *sh̄j*, *sh̄j* итд. — потпуно је извршено.
8. Разлика *ch̄* очувана је.

Укупност ових буњевачких карактеристичних дијалекатских црта приближно одређује и првобитни географски положај ових говора: они су морали бити у близини оног штокавског икавско-јекавско-екавског жаришта из којег су потекле ирадијације најмлађих штокавских иновација (исп. Решетара, о. с., 16—17) или, простије речено, нису могли бити далеко од оних херцеговачких струја које су на све стране разнеле вуковску акцентуацију и вуковску деклинацију. То све значи да буњевачку стару постојбину треба тражити у појасу који захвата источну Далмацију, западну Херцеговину и најисточније области Босне.

Мени се чини да у оквиру овако обележене области можемо буњевачку постојбину и ближе одредити, нарочито с обзиром на буњевачку најмлађу (вуковску) акцентуацију.

На север — буњевачки говори се нису могли простирати изван Херцеговине, јер већ у горњој Херцеговини (Јабланица) и у долини Босне налазимо на архаичну акцентуацију.

На југ се ови говори нису могли пружати до јадранске обале, јер на Приморју налазимо данас такође штокавске говоре с непренесеном акцентуацијом и са дуљењем краткога узлазног акцента, Буњевцима непознатим.

Најзад, на запад — Буњевци некада зацело нису могли захватити простор даље од Цетине, пошто од те реке већ почиње појас „шћкавских“ говора.

Тек будућа испитивања на овако у grubим цртама обележеном терену моћи ће нам пружити и прецизније податке.

Као што се види, дакле, првобитно место буњевачких говора треба заиста локализовати у северозападну Херцеговину и у најисточнији континентални део икавске Далмације, тојест у крај у којем и данас стварно има Буњеваца. Или укратко: *буњевачка шрадиција о пореклу „са реке Буне“*, без обзира на етимологију буњевачког имена, *може се сматрати као мање или више тачна.*

¹ У Бачком Моноштору, например, констатовао сам икавски шокачки говор (*дише, ризаш, мисец*) који има и архаичне акцентуације и једначење ген. pl. = јос. pl. (*на чамаца, на кола, на волова и коња, на воденица, ђо ши које гди бара*), па тако улази у састав Ившићевог славонског источног посавског типа (исп. *Rad. J. Ak.* 196 и 197).

² Дијалектолошка карта Војводине, *Гласн. Ј. проф. др. XVIII*, 1044-1074 и извештај у *Год. Зад. С. и В. Стојановића VII*, 57-60 и VIII, 27-28.

³ Белешке о банатском говору, *Год. Зад. С. и В. Стојановића VII*, 17-36.

⁴ Мој извештај о бачким говорима, *Гласн. САН I* св. 3 (1949), 484-485, о говору Бегеча, *Гласн. САН II*, св. 1 (1950), 130-132; и о говору Госпођинаца, *Гласн. САН II*, св. 2 (1950), 315-316; чланак П. Ивића „О говорима Баната“, *ЈФ XVIII*, 141-156, његови извештаји о банатским говорима, *Гласн. САН I*, св. 3 (1949), 485-487, *Гласн. САН II*, св. 1 (1950), 129-130 и *Гласн. САН II*, св. 2 (1950), 314; извештај Б. Николића о говорима Срема, *Гласн. САН II*, св. 2 (1950), 3-6 и мој и Ивићев заједнички извештај о говорима Чалме и Ст. Бановаца у Срему, *Гласн. САН II*, св. 1. (1950), 133-134. — Кратак преглед тих испитивања дао сам у *Зборнику Мајице српске* — серија друштвених говора у мојем чланку Треће лице множине презента у војвођанским говорима у *Зб. МС*, сер. др. н. 4, 114-128.

⁵ Бачки екавски материјал наводим из својих бележака, на основу којих сам израдио своју студију Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине (у штампи у *Срп. дијал. зб.* XII)

⁶ Исп. код мене, *Зб. МС*, сер. др. н. 3, стр. 105.

⁷ В. код Б. Николића (I. с.) то исто за сремске говоре.

⁸ Познато је, наравно, у многим српскохрватским говорима умекшано *ш, ж* итд. Проф. М. Стевановић, пак, за неке црногорске говоре бележи нарочиту (али не палаталну) природу сугласника *ш, ж, ч, џ*. (Ист. црног. дијал. *ЈФ XIII*, 53), а за те исте сугласнике у једном метохијском говору, ђаковачком, констатује да су тврђи од нормалних српскохрватских (Ђаковачки говор, пос. от. из *СДЗб XI*, 70).

⁹ Већина банатских говора, колико сам ја имао прилике да видим, не разликује се у томе никако од Срема и Бачке, тако да се апсолутно не могу сложити ни са Б. Милетићем, који не налази за потребно (у својем поменутом раду) да ништа каже о овим сугласницима у севернобанатским говорима, нити са П. Ивићем, који вели да у Банату постоји „занимљив изговор“ тих сугласника, али затим говори само о палаталном и нормалном, али не и о специфичном веларном изговору (*ЈФ XVIII*, 148-149). По мојем мишљењу је досада најбоље оценио природу ових сугласника у војвођанским говорима М. Московљевић (*Дијал. карша*, 24), и ја његово схватање примам у потпуности.

¹⁰ Такав случај, да нема идентичности између два пола у артикулацији гласова, налазимо и иначе. Тако чувени француски лингвиста А. Доза (*Dauzat*) констатује да париски радици изговарају специфично *г* (гзв. „*r grasseyé*“), док код радица у Паризу тога изговора нема (*La géographie linguistique*, Paris [без. год. изд.] *Bibl. de Phil. Scient.*, стр. 144).

¹¹ Сем у јужном Банату (исп. код мене, *Зб. МС*, сер. др. н. 3, стр. 106).

¹² Исп. код мене, *Зб. МС*, сер. др. н. 3, стр. 106.

¹³ Није, дакле, у праву С. Георгијевић кад каже да у буњевачким говорима веларно *л* не постоји (о. с., 25).

¹⁴ Bartoli, *Das Dalmatische II*, 294

¹⁵ *Гласник САН I*, св. 3, 484-485; *Гласник САН I*, св. 1, 130-132; *Зборник Мајице српске* сер. др. н. 3, 105-106.

¹⁶ О приликама у екавском госпођиначком говору разлажем врло опширно у поменутој студији која је у штампи (*СД Зб XII*); тамо се види и општевојвођанска перспектива.

¹⁷ Д у г изговор крајњег вокала бележим масним слогом, а к р а т а к изговор крајњег вокала — об и ч н и м.

¹⁸ По овој појави се као Војвођани одају чак и они војвођански интелектуалци који су иначе савршено савладали нашу ортоепију.

¹⁹ Иако имамо у мешаним икавско-екавским говорима *prinit* у Орашју у Босни, *paniti* у Жепчу (Решетар, *Der. štok. Dial.* 78 и 82).

²⁰ Исп. у Црној Гори *leb* (Цетиње, Црмница; Решетар, о. с., 72).

²¹ Исп. моју монографију о говору Госпођинаца — на разним местима,

²² Исп. и Георгијевића (о. с., 31).

²³ В. код мене, *Зб. МС*, сер. др. н. 4, стр. 117.

²⁴ Детаљније в. код мене у *Гласнику САН II*, св. 1. стр. 130—132; а исп. такође и мој чланак у *Зб. МС*, сер. др. н. 3, стр. 106.

²⁵ Али као што се из материјала наведеног напред види, постоје и облици са очуваним *-и-*.

²⁶ Исп. у Босни и Славонији наст. геп. рл. *-ива-*; у Срп. Капели код Бјеловара *rukiva*, *pagiva*, у околини Бос. Шамца *pagiva* (Решетар, *Der. štok. Dial.*, 164).

²⁷ Помињани чланак Треће лице множине презента у војвођанским говорима *Зб. МС*, сер. др. н. 4.

²⁸ Слично налази и Георгијевић (о. с., 30).

²⁹ В. мој чланак О именима типа Јово и Раде, *Пићања савременог књижевног језика IV* (књ. II, св. 2), Сарајево, стр. 243—253, и тамо наведену литературу.

³⁰ За употребу ових облика у српскохрватским дијалектима в. мој чланак О употреби акузатива енклитичких личних заменица уз предлоге, *Наш јез.*, н. с. III (св. 5—6), 187—195.

³¹ О њима имамо података од Решетара, Ившића, Г. Ружичића, М. Миласа, С. Георгијевића и других; али немамо синтетичких студија.

³² Али остаје проблем затворених дугих вокала *e* и *o* и дифтонгизације (за ово друго исп. слично у Славонији код проф. Ившића, *Rad J. Ak.* 196, 179).

³³ Ове црте сам нашао и у екавском говору села Иванкова у Славонији (у близини Винковаца).

³⁴ Исп. и у Пећи код Ливна и у Доњем Вакуфу *esam*, *edan* (Решетар, о. с., 113)

³⁵ Ј. Ердељановић, *О Буњевцима*, стр. 20—21, 33.

³⁶ О томе детаљно в. у мојој монографији о госпођиначком говору (у *СД Зб XII*)

³⁷ Истичем ја.

³⁸ Једино привидно отступање претстављају придеви типа *кравји*, *кравјију*; али је то познато и већини војвођанских екав. говора, и објашњава се морфолошки, како ја показујем у својој студији о госпођиначком говору.

³⁹ И бачки Буњевци кажу тако: *вошћена свића*.

⁴⁰ Нејасно је, али слично настало и *кошћура*: *кошћ* („*кошћ* на кошћури“).

⁴¹ Али *вребач* се простире далеко на североисток: налазимо га и код православних јекаваца, а на исток све до Бијељине (Решетар, о. с., 101); тако је и тип *четверо* далеко распрострањен (исп. у Вуковом Рј.: „*четверо* vide *четворо*“ и сл.); напротив *resti* је, напр., много мање раширено (Решетар, I. с.).